

Małgorzata Kropiwiec

TEMAT: SZTUKA LUDOWA – PODSTAWOWE DEFINICJE.

CZAS: 45 minut

CELE OGÓLNE:

- Wprowadzenie uczniów w krąg sztuki ludowej
- Wytworzenie pozytywnych skojarzeń ze sztuką ludową

CELE SZCZEGÓŁOWE:

- Zapoznanie z podstawowymi terminami: artysta (twórca) ludowy, sztuka ludowa, mimetyzm.
- Poznanie niektórych technik twórczości ludowej: rzeźba w drewnie, w kamieniu, malarstwo na szkle.
- Poznanie najpopularniejszych tematów z zakresu rzeźby ludowej: Chrystus Frasobliwy, Pieta i Chrystus Nazareński.

METODY: wykład, prezentacja, dyskusja

ŚRODKI DYDAKTYCZNE:

- Książki, albumy przedstawiające ludowe malarstwo na szkle, rzeźbę ludową w drewnie i w kamieniu,
- Przykłady rzeźb wykonanych przez twórców ludowych z innych krajów i kontynentów.
- Foldery i ulotki ukazujące izby regionalne, muzea i instytucje zajmujące się szerzeniem wiedzy o kulturze ludowej.

FORMY PRACY: grupowa, zespołowa i indywidualna

LITERATURA:

Błachowski A.: *Nie tylko chlebem... Portrety twórców ludowych.* Warszawa 1983.

Błachowski A.: *Skarby w skrzyni malowanej, czyli o sztuce ludowej inaczej.* Warszawa 1974.

Bukowska – Floreńska I.: *Twórczość plastyczna w środowiskach robotniczych Górnego Śląska.* Bytom 1987.

Czarnecka I.: *Polska sztuka ludowa.* Warszawa 1958.

Encyklopedia popularna PWN, Warszawa 1995.

Fryś – Pietraszkowa E., Kunczyńska – Iracka A., Pokropek M.: *Sztuka ludowa w Polsce.* Warszawa 1988.

Grabowski J.: *Dawna rzeźba ludowa.* Warszawa 1970.

- Grabowski J.: *Dawny artysta ludowy*. Warszawa 1972.
- Grabowski J.: *Ludowe malarstwo na szkle*. Wrocław i in. 1968.
- Jackowski A., Jarnuszkiewiczowa J.: *Sztuka ludu polskiego*. Warszawa 1967.
- Lipok – Bierwiazzonek M.: *Sztuka ludowa w województwie śląskim*. Bielsko – Biała 2001.
- Melberg A.: *Teorie mimesis*. Kraków 2002.
- Meres M.: *Ludowa Plastyka Obrzędowa Beskidu Żywieckiego*. Bielsko – Biała, brak daty wydania.
- Seweryn T.: *Sztuka ludowa w Polsce*. Kraków 1948.
- Słonka M.: *Szlakami kultury tradycyjnej*. Bielsko – Biała, brak daty wyd.
- Zrożyńska A.: *Powtarzać czas od początku*. Warszawa 1985.
- Zwoliński K., Malicki Z.: *Mały słownik terminów plastycznych*. Warszawa 1975.

PRZEBIEG ZAJĘĆ

I. WPROWADZENIE W TEMAT ZAJĘĆ.

Wychodząc od pojęcia kultura, przez pojęcie kultury narodowej i regionalnej dojść do pojęcia kultury ludowej.

II. CZĘŚĆ ZASADNICZA

Omawiając definicję artysty ludowego, należy zaznaczyć, że występuje rozgraniczenie na: **artystę ludowego** („twórca ludowy”, „samorodny artysta”), jest nim ktoś, kto stanął przed komisją Związku Polskich Artystów Plastyków i otrzymał pełne prawa artystów, którego dzieła charakteryzują się indywidualnością, wartościami unikalnymi, oryginalnymi, wnoszą nowe, odkrywcze elementy do narodowej kultury artystycznej.

rzemieślnika ludowego, jest to osoba, która posługując się określonymi umiejętnościami i warsztatem technicznym wytwarza przedmioty o charakterze tylko użytkowym lub artystycznym. Rzemieślnicy traktują swoje wytwory jako główne źródła dochodu oraz często uprawiają rzemiosło w sposób ciągły, niesezonowy.

rękodzielnika tradycyjnego, to określenie odnosi się do osób, które umieją wykonywać tradycyjne przedmioty, lecz nie traktują tej pracy jako zasadniczego źródła dochodów (hafciarki, koronkarki, rzeźbiarze). Twórcy ci często ukrywają fakt wykonywania rękodzieła, w związku z czym nie wszyscy figurują w urzędowych wykazach.¹

---

¹ A. Błachowski: *Skarby w skrzyni malowanej, czyli o sztuce ludowej inaczej*. Warszawa 1974, s. 203 – 205.

Obecnie proponowane jest uznanie za twórcą ludowego tego, kto odpowiada kategorycznie wszystkim (opuszczenie któregośkolwiek kryterium zmienia diametralnie sprawę) następującym kryteriom:

- wiejskie lub małomiasteczkowe pochodzenie;
- cenzus oficjalnego wykształcenia najwyżej na poziomie szkoły podstawowej;
- ścisły związek miejsca zamieszkania i pracy ze środowiskiem, znajdującym się w kręgu tradycyjnej kultury ludowej;
- znajomość lokalnych ludowych tradycji artystycznych z autopsji na zasadzie osobistego kontaktu w przeszłości lub współcześnie;
- emocjonalny sposób akceptowania lokalnych tradycyjnych form, zasad, reguł, kanonów estetycznych i traktowanie ich jako obowiązującej i jedynej płaszczyzny odniesienia przy indywidualnych twórczych poszukiwaniach własnego wyrazu artystycznego.²

Błachowski wymienia jeszcze inne kryteria:

- sposób nabycia umiejętności lub opanowania rzemiosła;
- główne pobudki działania;
- źródła bezpośredniej inspiracji;
- krąg odbiorców;
- samoocena;

zaznaczając, że mogą mieć czasem istotne znaczenie w kwalifikacji twórcy, niemniej w drugiej połowie XX wieku niemożliwe jest konsekwentne i rygorystyczne ich stosowanie.

Przyjęta w tej pracy definicja terminu: „sztuka ludowa” jest kompilacją dwóch haseł słownikowych. Sztuka ludowa to „artystyczna wytwórczość wsi, uwarunkowana rodzimą tradycją, jej korzenie sięgają tych czasów, kiedy wymiana kulturalna na wsi była utrudniona”³; to „twórczość warstw społecznych, żyjących poza głównym nurtem cywilizacji, nauki i sztuki, wykonywana na własny użytek, z własnych potrzeb estetycznych, ściśle związana z życiem człowieka”⁴.

Bliska rozumieniu sztuki ludowej jest również definicja proponowana przez prof. I. Bukowską – Floreńską: „Sztuka ludowa, w tym szczególnie twórczość plastyczna, jest jednym z przejawów kultury społeczności wiejskiej, niegdyś izolowanej kulturowo, „upośledzonej” ekonomicznie, samowystarczalnej. W tym rozumieniu sztuka ludowa była

---

² A. Błachowski: *Skarby w skrzyni malowanej, czyli o sztuce ludowej inaczej*. Warszawa 1974, s. 201 – 202.

³ K. Zwoliński, Z. Malicki: *Mały słownik terminów plastycznych*. Warszawa 1975, s. 195.

⁴ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*. Warszawa 1996, s. 233.

wyrazem upodobań, potrzeb i nawyków estetycznych ludu, stworzona przez lud i dla potrzeb własnych⁵.

Często zamiennie stosuje się pojęcia folklor i sztuka ludowa. Nie jest to do końca poprawne. Folklorem⁶ określamy tę część kultury ludowej, która istnieje dzięki słowu mówionemu lub śpiewanemu (np.: opowieści, przysłowia, zagadki, pieśni, muzyka, taniec). Słowo to musi mieć wymiar artystyczny oraz docierać od nadawcy do odbiorcy, bezpośrednio, tzn. nie za pomocą środków technicznych. Folklor poza tym jest twórczością anonimową.

Dziedziny, w których objawia się **sztuka ludowa** to: rzeźba drewniana i kamienna, ceramika, tkactwo, malarstwo na szkle i przede wszystkim zdobnictwo sprzętów (okucia sprzętów, hafty i koronki, malowanie jajek, wycinanki). Błachowski do sztuki ludowej zalicza:

1. Twórczość wsi wynikłą z potrzeb estetycznych i ich zaspokojeniu wyłącznie służącą (np.: malowanie wzorzyście domów wewnątrz i na zewnątrz, wycinanki, kwiaty sztuczne).
2. Produkcję powszechnie uprawianą w wyniku ekonomicznego przymusu (np.: tkactwo, hafciarstwo, snycerstwo).
3. Profesjonalną twórczość specjalistów i rzemieślników wiejskich lub ściśle z wsią związanych, wymagającą określonych, fachowych kwalifikacji (np.: garncarstwo, rzeźbiarstwo).
4. Powszechną na wsi twórczość plastyczną związaną ze zwyczajami i obrzędami.
5. Wiejską, indywidualną twórczość w zakresie sztuki figuratywnej, traktowaną amatorsko lub merkantylnie, utrzymaną jednak w klimacie lokalnych tradycji artystycznych.
6. Wytwórstwo ludowych instrumentów muzycznych.

Błachowski w swoim wyliczeniu zauważa również, że każdy z sześciu wymienionych działów czy rodzajów twórczości ma swoją specyfikę pomnożoną przez setki odmian regionalnych.⁷

Do cech⁸, które charakteryzują folklor zaliczane są: wspomniana wyżej ustność przekazu i anonimowość, a także kolektywność, wariantywność i improwizacja. Pierwsza cecha oznacza, że proponowana forma sztuki ludowej jest przekazywana drogą werbalną, bezpośrednią, od nadawcy do odbiorcy. Folklor jest przekazywany ustnie z pokolenia na

---

⁵ I. Bukowska – Floreńska: *Twórczość plastyczna w środowiskach robotniczych Górnego Śląska*. Bytom 1987, s. 9.

⁶ Takie rozumienie folkloru przejmują za: K. D. Kałużbiec, I. Fryda: *Raz, dwa, trzy, wychodź Ty! Twórczość słowna dzieci z Zaolzia*. Czeski Cieszyn 1993.

⁷ Błachowski: *Skarby w skrzyni malowanej, czyli o sztuce ludowej inaczej*. s. 195 -196.

⁸ Wybór cech zaczerpnięty z lektur na temat folkloru.

pokolenie, dlatego też nikt już nie pamięta, kto jest autorem poszczególnych przysłów, pieśni. Należą one do zbiorowości. Społeczności ludowe różnią się od siebie językiem, ubiorem, zwyczajami. Cecha kolektywności oznacza, że każda grupa ma swój zbiór motywów, do których się odwołuje. Często jeden motyw w poszczególnych miejscowościach może przyjmować odmienne warianty. Ta różnorodność ma źródło w improwizacji, ponieważ teksty ludowe nie były nigdzie spisywane i co często zaznaczają artyści, były modyfikowane, w zależności od tego, kto je oglądał.

Cechy sztuki ludowej są najczęściej rozbijane na poszczególne dziedziny: malarstwo na szkło, rzeźbę, plastykę obrzędową. Można jednak doczytać się w literaturze przedmiotu, że główne znamiona stylu sztuki ludowej znajdują się w jej formie.⁹ Forma elementów składowych oraz ich układ kompozycyjny to najistotniejsze kryteria stylowe sztuki ludowej. Stosunek występujących wzorów i motywów do natury i naiwnie widzianej rzeczywistości, sposób przedstawiania mniej oparty na wiedzy o przedmiocie, bardziej na własnym o nim pojęciu artysty, dominacja rytmiki i symetrii nad pozostałymi wartościami sztuki artystycznej – to główne cechy sztuki ludowej.

Znając charakterystyczne cechy stylu ludowego, pozostała jeszcze do omówienia technika wykonania poszczególnych dzieł. Dla budownictwa, podobnie jak dla rzeźby czy płaskorzeźby ludowej najbardziej typowym materiałem było drewno. Zasób narzędzi, jakimi twórcy ludowi się posługiwali był zróżnicowany. Najprymitywniejsi ze świątkarzy przede wszystkim amatorzy, zdobywający umiejętności rzeźbienia już w dzieciństwie na pastwisku, posługiwali się nożem. Najbardziej kwalifikowani, obznajomieni z techniką obróbki drewna, dzięki zawodom takim jak: cieśla, stolarz, posiadali zestaw różnych, czasem na zamówienie u kowala robionych dłut.

W sztuce ludowej małe rzeźby wykonywane były z jednego kawałka drewna, przy dziełach większych często się „dosztukowuje drewna”. Tworząc rzeźbę artysta zwraca szczególną uwagę na kształt bryły i właściwości drewna; jedne są twardsze, inne bardziej miękkie; jedne cięższe, inne lżejsze.

Proces rzeźbienia może się odbywać również w innym tworzywie: w kamieniu. Na Żywiecczyźnie kamieniarka ludowa występuje w licznych odmianach kapliczek słupkowych i figur.¹⁰ również i tu ważny jest dobór odpowiedniego surowca i narzędzi. Najchętniej twórcy ludowi rzeźbią w piaskowcu. Sztuka ludowa to nie tylko rzeźba.

---

⁹ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*. Warszawa 1996, s. 233.

¹⁰ E. Fryś – Pietraszkowa, A. Kunczyńska – Iracka, M. Pokropek: *Sztuka ludowa w Polsce*. Warszawa 1988, s. 183.

Obrazy ludowe malowano na płótnie, miedzi, desce, szkłe i zwierciadle. Technika ta jest niezwykle trudna i czasochłonna. Pracę swą ludowy „obraźnik” rozpoczynał od wykonania konturów zdecydowaną kreską. W tym celu najczęściej posługiwał się arkuszem papieru z zasadniczymi zarysami sceny. Podkładki te położone pod szkło ułatwiały narysowanie konturów i decydowały o rozplanowaniu obrazu. Po naniesieniu konturów malowano takie szczegóły jak rumieńce na twarzy, drobne dekoracje czy fałdy stroju. Następnie płaszczyzny określone konturami pokrywano jasnymi barwami, poczynając od bieli (tj. światła) i wykonując nimi tzw. szrafowania, naśladujące cieniowania na obrazach nieludowych.

Następnie zamalowywano stosowne płaszczyzny farbami ciemnymi. Proces tworzenia kończyło nałożenie tła. Przy takiej kolejności dzieło wymykało się spod kontroli malarza a efekt ostateczny widoczny był dopiero po odwróceniu obrazu. Ewentualne błędy skorygować można było w następnym obrazie. Kolejne etapy pracy – nakładanie poszczególnych barw – wykonywano w pewnych odstępach czasowych, umożliwiających wyschnięcie poprzednio nałożonego koloru.¹¹

Poprzednie akapity pozwalają zrozumieć jak wiele wysiłku i czasu twórca ludowy musiał poświęcić na wykonanie dzieła. Dlaczego ludzie wsi zajmowali się sztuką? Niejednokrotnie musieli przecież ciężko pracować na roli i wychowywać liczne potomstwo. Jaki mieli cel tworząc rzeźby, malując obrazy, pisząc pieśni religijne?

Odpowiadając na pytanie o funkcje sztuki ludowej należy w pierwszej kolejności omówić sam termin: „funkcja”. Rozumiem to pojęcie w jego najbardziej podstawowym sensie jako *funkcjonalność, przydatność* danej rzeczy. Słowo to wywodzi się z języka łacińskiego – *functio*, od *fungor*, które można tłumaczyć: wykonuję (zadanie), pełnię (służbę, obowiązek).¹² W „Słowniku Języka Polskiego” funkcja jest rozumiana jako „praca, obowiązek, stanowisko” lub jako: „działanie, funkcjonowanie, rola, zadanie” (np.: funkcja użytkowa jakiego przedmiotu).¹³ W pracy tej, określając funkcje dzieł tradycyjnej sztuki ludowej będę posługiwać się tym terminem w drugim znaczeniu.

Funkcje sztuki ludowej można rozpatrywać z różnych aspektów. Dla artysty dzieła spełniają takie funkcje, jak: sakralne (kultowe i rytualne), terapeutyczne, zaspokajania czasu wolnego, ludyczno – wypoczynkowe, relaksacyjne, katarskie (oczyszczające), socjalizacyjne, osobowotwórcze, integracyjne, kompensacyjne, ekonomiczne. Wszystkie

---

¹¹ L. Grajny: *Malarstwo na szkłe*. Żywiec, brak daty wydania, s. 3 – 4.

¹² <http://swo.pwn.pl/haslo.php?id=9202>

¹³ <http://sjp.pwn.pl/haslo.php?id=15825>

wyżej wymienione (bez ostatniej) oraz dodatkowo: dekoracyjna, kulturotwórcza, poznawcza, edukacyjna i wychowawcza są funkcjami sztuki ludowej spełnianymi w stosunku do społeczności lokalnej.

Dodatkowym pojęciem, który należało by omówić, pisząc o funkcjach i cechach sztuki ludowej jest mimesis. Mimesis to naczelną zasadą sztuki antycznej, oznaczająca naśladowanie, czyli wierne odtwarzanie rzeczywistości w akcie twórczym. W książce Arne'go Melberga: „Teorie mimesis”, zostały opisane cztery podejścia do tego zagadnienia. Jednak podstawą teorii mimesis jest przekonanie, że piękno występuje w naturze. Mimesis jest więc terminem estetycznym. Pokrewne w stosunku do niego są: odzwierciedlenie, powtórzenie, imitacja,¹⁴ odwzorowywanie. Już Horacy w starożytności stwierdził, że poeta jest jak pszczoła, zbierająca nektar z różnych kwiatów i przetwarzająca go na własny, niepowtarzalny miód. Zasada mimesis odnosi się więc do twórczego naśladowania natury lub dzieł mistrzów, którym tę naturę udało się odtworzyć. Arystoteles w swoim dziele „Poetyka”, w rozdziale: „O sztuce naśladowczej” pisze: „Poeta jest naśladowcą podobnie jak malarz i rzeźbiarz, jego naśladowcza twórczość musi z natury rzeczy dotyczyć jednego z trzech rodzajów przedmiotów: albo rzeczywistości takiej jaka była lub jest (realnej), albo takiej o jakiej się mówi lub myśli, że jest (pomyślanej), albo takiej, jaka powinna być (idealnej).”¹⁵

Wybierając dzieła, na przykładzie których chcę omówić cechy sztuki ludowej oraz dokonać analizy, kierowałam się subiektywnym odczuciem ważności przedstawionej pracy oraz świadomością uzyskanych informacji od autora. Jak wskazuje prof. I. Bukowska – Floreńska, aby dokonać gruntownej analizy dzieła, należy opisać:

- genezę dzieła;
- treść i tematykę;
- formę, technikę i sposób wykonania;
- materiał, z którego zostało dzieło wykonane;
- funkcję użytkowo – dekoracyjną¹⁶.

III. CZĘŚĆ TWÓRCZA ZAJĘĆ

- 1) Uczniowie mają za zadanie ułożyć pytania do wywiadu z twórcą ludowym.
- 2) Uczniowie podzieleni na grupki po 5 – 7 osób mają za zadanie namalować plakat obrazujący tradycyjną kulturę ludową Polski, tak aby w sposób czytelny

---

¹⁴ A. Melberg: *Teorie mimesis*. Kraków 2002, s. 5.

¹⁵ Arystoteles: *Poetyka*. przekład H. Podbielski. Wrocław 1983, s. 42.

¹⁶ I. Bukowska – Floreńska: *Twórczość plastyczna w środowiskach robotniczych Górnego Śląska*. Bytom 1987, s. 138.

młodzi ludzie z innych krajów europejskich mogli się dowiedzieć czegoś o naszej kulturze.

IV. ZAKOŃCZENIE

Podsumowanie: Znając naszą tradycyjną kulturę i sztukę budujemy naszą tożsamość. Znając własne dobre strony możemy bez kompleksów przystąpić do poznawania innych kultur. Otwarcie na inne narody i regiony sprawi, że nie będziemy wykazywali postaw ksenofobicznych i nie zagrozi nam etnocentryzm. Będziemy przyczyniać się do dialogu międzykulturowego, opartego na równym traktowaniu wszystkich kultur i stylów życia z nich wynikających.

ZADANIE DOMOWE: Odszukam w prasie, literaturze lub Internecie informacje na temat twórczości któregoś z polskich współczesnych twórców ludowych.